O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA FRAZEOLOGIZMLARNING LINGVOASSOTSIATIV MOHIYATI

Mirzaaxmedov Mirjalol Mansurjon o‘g‘li,
Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti
m.m.mirzaahmedov@pf.fdu.uz
ORCID: 0009-0000-5021-0864

Annotatsiya

Maqolada o‘zbek va ingliz tillarida frazeologizmlar lingvoassotsiativ tahlil nuqtai nazaridan chuqur o‘rganiladi. Frazeologizmlar tilning milliy-madaniy xotirasini saqlovchi asosiy birliklar sifatida ko‘rib chiqiladi. Psixolingvistika, kognitiv lingvistika va lingvomadaniyatshunoslikning nazariy asoslariga tayanib, ikki tilning frazeologik tizimlaridagi assotsiativ mexanizmlar qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari frazeologizmlarning nafaqat leksik, balki kognitiv va madaniy mohiyatini ochib beradi. O‘zbek tilida frazeologizmlar ko‘proq metaforik-ramziy va kollektiv tajribaga asoslansa, ingliz tilida ular pragmatik va individual kontekstual moslashuvchanlikka ega. Maqola tarjima nazariyasi, til o‘qitish va madaniyatlararo aloqalar uchun amaliy ahamiyatga ega xulosalar beradi.

Kalit so‘zlar: *frazeologizmlar, lingvoassotsiativ tahlil, assotsiativ maydon, milliy dunyoqarash, o‘zbek tili, ingliz tili, kognitiv semantika, lingvomadaniyatshunoslik.*

KIRISH

Frazeologizmlar tilshunoslikning eng murakkab va qiziqarli ob’ektlaridan biridir. Ular alohida so‘zlar yig‘indisidan tashkil topgan bo‘lib, lekin ularning umumiy ma’nosi komponentlar yig‘indisidan ancha ustun turadi. Frazeologizmlar insonning dunyoni idrok etish tarzini, qadriyatlar tizimini va madaniy tajribasini o‘zida mujassam etadi. Lingvoassotsiativ tahlil esa frazeologizmlarning ana shu chuqur mohiyatini ochishga imkon beradi.

O‘zbek va ingliz tillari turli til oilalariga mansub bo‘lib, ularning frazeologik fondlari ham tubdan farqlanadi. O‘zbek tilidagi frazeologizmlar ko‘pincha Sharq falsafasi, folklor va oilaviy qadriyatlar bilan bog‘liq bo‘lsa, ingliz tilidagi frazeologizmlar G‘arb madaniyati, individualizm va pragmatizm ta’sirida shakllangan. Ushbu farqlar lingvoassotsiativ mexanizmlarda yaqqol namoyon bo‘ladi.

Ilmiy muammo: Frazeologizmlarning lingvoassotsiativ mohiyati yetarli darajada qiyosiy o‘rganilmagan. Mavjud tadqiqotlar ko‘pincha tavsifiy xarakterga ega bo‘lib, kognitiv va assotsiativ jihatlarni chuqur ochmagan. Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Maqsad: O‘zbek va ingliz tillarida frazeologizmlarning lingvoassotsiativ mohiyatini ochish va ularning milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlash.

Vazifalar:

- Frazeologizmlar va lingvoassotsiativ tahlilning nazariy asoslarini tahlil qilish.
- Ikki til frazeologizmlarining assotsiativ maydonlarini solishtirish.
- Milliy dunyoqarashning frazeologik birliklarga ta’sirini ko‘rsatish.
- Amaliy xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot Yu.N. Karaulov, V.A. Maslova, A.R. Luriya, G. Lakoff, R. Gibbs kabi olimlarning nazariyalariga asoslanadi[1].

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotning asosiy materiali o‘zbek va ingliz tillaridagi frazeologizmlar (jami 70 ta birlik) bo‘lib, ular lug‘atlar, korpuslar va adabiy matnlardan tanlangan. Materiallarning tanlanishi frazeologizmlarning chastotasi, madaniy ahamiyati va assotsiativ potensialiga asoslangan.

Metodlar:

- Lingvoassotsiativ tahlil — frazeologizmlarni assotsiativ maydonlar orqali ochish. Bu usul inson xotirasidagi bog‘lanishlarni aniqlashga yordam beradi.
- Qiyosiy-nazariy tahlil — ikki til materiallarini parallell ravishda solishtirish.
- Komponent va semantik tahlil — frazeologizmlarning ichki tuzilishini va ma’no qatlamlarini ochish.
- Nazariy umumlashtirish — olingan kuzatishlardan lingvistik va kognitiv qonuniyatlarni chiqarish[2].

Tadqiqot jarayoni bir necha bosqichdan iborat bo‘ldi: materiallarni yig‘ish, assotsiativ bog‘lanishlarni aniqlash va nazariy talqin qilish. Barcha jarayonlar ilmiy obyektivlik va etik talablarga rioya qilingan holda amalga oshirildi.

NATIJALAR

Lingvoassotsiativ tahlil frazeologizmlarning chuqur kognitiv mohiyatini ochib berdi. O‘zbek tilida frazeologizmlar ko‘pincha metaforik va ramziy qatlamlarga ega bo‘lib, ular orqali xalqning tarixiy tajribasi, axloqiy qadriyatlar va tabiat bilan uyg‘unlik ifodalanadi. Masalan, “qora kun”, “ko‘ngil ko‘tarish”, “til biriktirish” kabi birliklar nafaqat ma’lum bir holatni, balki butun bir madaniy kodni o‘zida mujassam etadi.

Ingliz tilida frazeologizmlar pragmatik va kontekstual moslashuvchanlikka ega. Ular ko‘pincha individual tajriba, ijtimoiy munosabatlar va muvaffaqiyat strategiyalarini aks ettiradi. Bu farq ikki tilning turli tizimli ekanligi va xalqlarning dunyoqarashidagi asosiy farqlarni ko‘rsatadi.

Assotsiativ maydonlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek frazeologizmlarida paradigmatik bog‘lanishlar (o‘xshashlik asosidagi) ustunlik qilsa, ingliz tilida sintagmatik bog‘lanishlar (ketma-ketlik asosidagi) kuchliroq. Bu holat tillarning ichki tuzilishi va madaniy merosining ta’sirini aks ettiradi[3].

Nazariy jihatdan frazeologizmlar tilning “madaniy xotirasi” sifatida ko‘riladi. Ular inson ongida saqlanadigan assotsiativ tarmoqlar orqali avlodlardan avlodlarga o‘tadi va milliy identifikatsiyani saqlashga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar zamonaviy lingvistik nazariyalarni to‘liq tasdiqlaydi. Yu.N. Karaulovning assotsiativ maydon nazariyasiga ko‘ra, frazeologizmlar insonning verbal xotirasi va madaniy bilimlarining birlashuv nuqtasi hisoblanadi. O‘zbek va ingliz tillaridagi farqlar aynan shu yerda yaqqol namoyon bo‘ladi.

Frazeologizmlar milliy dunyoqarashning eng muhim ko‘rsatkichlaridan biridir. O‘zbek tilida ular oilaviy qadriyatlar, sabr-toqat va tabiat bilan uyg‘unlikni ifodalasa, ingliz tilida individual muvaffaqiyat, raqobat va pragmatik yondashuv ustunlik qiladi.

Bu farqlar tarjima jarayonida katta qiyinchiliklar tug‘diradi, chunki to‘g‘ridan-to‘g‘ri ekvivalent topish har doim ham mumkin emas.

Lingvoassotsiativ tahlilning afzalligi shundaki, u tilni faqat shakliy jihatdan emas, balki inson ongidagi haqiqiy ifodasini ochib beradi. Shu bilan birga, metodning cheklovlari ham mavjud: madaniy kontekstning o‘zgaruvchanligi, respondentlarning sub’ektivligi va katta hajmdagi ma’lumotlarning murakkabligi.

Ushbu tadqiqot natijalari til o‘qitishda, tarjimonlik amaliyotida va sun’iy intellektning semantik modellarini yaratishda qo‘llanilishi mumkin. Masalan, mashina tarjimasi tizimlariga frazeologizmlarning assotsiativ maydonlarini qo‘shish tarjimani yanada tabiiy va madaniy moslashtirilgan qiladi[4].

Frazeologizmlar tilning nafaqat kommunikativ, balki kognitiv va madaniy funksiyalarini ham bajaradi. Ular orqali xalqning o‘tmishi, hozirgi kuni va kelajakdagi qadriyatlari aks etadi. O‘zbek va ingliz tillaridagi qiyosiy tahlil bu haqiqatni yana bir bor isbotlaydi.

XULOSA

O‘zbek va ingliz tillarida frazeologizmlarning lingvoassotsiativ mohiyati ularning milliy-madaniy xususiyatlarini ochib beradi. Frazeologizmlar tilning eng muhim kognitiv birliklari bo‘lib, ular orqali xalqning dunyoqarashi va madaniy kodi saqlanadi. Tadqiqot natijalari lingvomadaniyatshunoslik va assotsiativ lingvistikaning integratsiyasi zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Kelgusidagi tadqiqotlar uchun boshqa tillarni qo‘shish, raqamli korpuslarni kengroq jalb etish va frazeologizmlarning diakronik o‘zgarishlarini o‘rganish tavsiya etiladi. Ushbu yo‘nalish tilshunoslikning nazariy va amaliy rivojiga muhim hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karaulov, Yu. N. (1987). *Assotsiativ maydon va tilshunoslik*. Nauka. (p. 23–145).
2. Maslova, V. A. (2001). *Lingvomadaniyatshunoslik*. Akademiya. (p. 45–178).
3. Luriya, A. R. (1979). *Tafakkur va nutq*. Progress. (p. 67–189).
4. Gibbs, R. W. (1994). *The poetics of mind*. Cambridge University Press. (p. 134–245).
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press. (p. 3–112).
6. Teliya, V. N. (1996). *Russkaya frazeologiya*. Shkola. (p. 78–167).
7. Xidirova, G. (2024). Assotsiativ maydon va frazeologizmlar. *Tilshunoslik jurnali*, 15(3), 34–67.
8. Erkinova, M. (2023). Lingvoassotsiativ tahlil. TSUULL nashri. (p. 12–89).
9. Moon, R. (1998). *Fixed expressions and idioms in English*. Oxford University Press. (p. 23–134).